

čna i kvalitativna. Ona se odnosi čak i u slučaju kada Bog »uvodi nekog čoveka u posed božanskog autoriteta«. Apostol je budući da u posed božanskog dolazi iz sfere ljudskog — paradoks. On dolazi pre i posle mišljenja. Prema Kjerkegoru, odredba »apostol« »spada u sferu transcencije, paradoksnu — religioznu sferu«. Genije, budući da je čovek, nema u odnosu na drugog čoveka apsolutni autoritet. Ukoliko ga on trenutno ima, taj autoritet, po svojoj prirodi, je nestajući. Autoritet genija nestaje s vremenom koje nadolazi. Taj autoritet, dakle, sama večnost negira. Genije, kaže Kjerkegor, ima »imanentnu teleologiju«. »Genije živi u samom sebi«. On živi u formi humanusa. Njegov cilj je čisto estetske prirode. Apostol je paradoks i kao takav može biti predmetom vere. On je beskonačnost vere, pa je, samim tim, izvan povесnih okvira koji u principu zasnivaju imanentnost ljudskog.

U obe Kjerkegorove propovedi ono suštinsko leži u senci. Reč je, dakako, o bitnom rasvetljenju kjerkegorovskog inkognita koji ukazuje na postojanje jednog, kako bi rekao Ernst Bloh (Ernst Bloch), Cur-Deus-homo prostora, koji u slučaju Serena Kjerkegora može biti označen kao »religijski prazan prostor«. Tu, ipak, čovjek Kjerkegor, kao homo absconditus, zadržava za sebe osenčeni krajolik svoga bitka-za-sebe, pri čemu ono hrišćansko kao vera iščekava, a namesto njega prodiere melanholija kao čisto antropološko određenje u »šifra prirode«. To je onaj momenat kada Kjerkegorov genij oduzima božanskom knezu (apostolu) topos neba i nagoveštava mu da je za njega pripremio mesto u praznom prostoru ljudskosti »okruženom nihilističkom noći« u kojem vladaju čovek i zlo. Jeza koja od toga obuzima Kjerkegora, jeza je senke pred »definitivnom prazninom« ljudskog kraljevstva.

BERTRAND RASL: »PROBLEMI FILOSOFIJE«, »Nolit«, Beograd 1980.

Piše: Zlatomir Milošev

Kod nas su, nakon obimnih dela iz poznih godina stvaralaštva Bertranda Rasla (»Historija zapadne filosofije«, »Ljudsko znanje« i »Mudrost Zapada«), nedavno (u »Nolitovoj« filosofskoj biblioteci) objavljeni njegovi »Problemi filosofije«. »Problemi filosofije« su se prvi put pojavili 1912. g. (kasnije su doživeli brojna izdanja), nekako u isto vreme kada su Rasl i Vajthed u delu »Principia Mathematica« saopštavali rezultate svojih istraživanja na području logike i matematike. Bilo bi, razume se, nerealno očekivati da je mislilac, čija je svestrana i plodna delatnost trajala još nekoliko decenija (Rasl je umro 1970), već tada (početkom ovog veka) izložio svoja konačna gledišta o problemima koje je razmatrao. Rasl je kasnije zaista napustio neka gledišta izložena u »Problemima filosofije« (a to je činio i s gledištima iz drugih spisa). No, za onoga ko se ne upušta u detaljnija razmatranja nije toliko bitno šta Rasl je »Problema filosofije« napušta, a šta i dalje zadržava; bitnije je da se uoči ono što Rasl nastoji da postigne već u »Problemima filosofije«, u mnogim radovima nakon toga, pa i u »Ljudskom znanju« (obimnom delu gde su 1948. izneti rezultati višegodišnjih istraživanja) — da na stanovištu razumnog, umerenog empirizma izgradi prihvatljivu teoriju saznanja.

Rasl se nije odlučio da u »Problemima filosofije« (u delu koje unekoliko podseća na njegove knjige kratkih eseja) razmotri bitnije probleme s više područja filosofskih istraživanja. On se tu ograničava na one probleme o kojima se »može reći nešto pozitivno i konstruktivno«, što je razlog da u »Problemima filosofije« (kako stoji u kratkom predgovoru uz prvo izdanje ovoga dela) »teorija saznanja... zauzima više prostora nego metafizika«. Sasvim su izostala razmatranja koja bi, prema uobičajenoj podeli, pripadala ostalim filosofskim disciplinama. Završna poglavlja ovoga dela imaju opštiji karakter: pošto je razmotrio određene probleme teorije saznanja i metafizike (a otuda već proizlazi da filosofija ne može da pruža konačna saznanja), Rasl u tim odeljcima raspravlja o granicama filosofskog znanja i vrednosti filosofije.

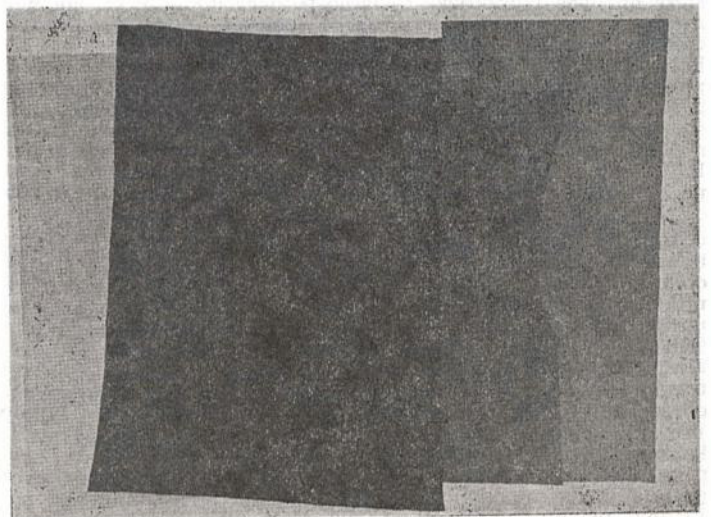
Rasl je, kao što je poznato, menjao svoja gledišta o predmetu, prirodi i vrednosti filosofije. Dve godine nakon »Problema filosofije« on u delu »Naše saznanje spoljnog sveta« naglašava kako bi trebalo nastojati da filosofija postane naučna; pri tom bi se uvidelo da su mnogi problemi filosofije, oni koji se mogu smatrati njenim stvarnim problemima, zapravo problemi logike. Znatno kasnije, u »Ljudskom znanju«, Rasl iznosi sasvim drugačije mišljenje: suprotstavlja se onome što je za filosofiju »vrlo loše« — pretvaranju filosofije u tehničku disciplinu kakva je logika — i tvrdi da logika »nije deo filosofije«. Bilo bi svakako interesantno šta Rasl, nakon decenije intenzivnih istraživanja u oblasti logike (i matematike), misli o filosofiji u »Problemima filosofije«.

Teško je i pretpostaviti da se o granicama filosofskog znanja i o vrednosti filosofije može uspešno raspravljati (a to Rasl čini pri kraju »Problema filosofije«) pre no što se odredi njena priroda — šta filosofija jeste ili, pak, šta bi ona trebalo da bude. Izvesne nedoumljave izaziva to što Rasl ni u jednom odeljku pre završnih poglavlja »Problema filosofije« (pa ni u njima) ne iznosi izričito svoje gledište o prirodi filosofije uopšte. On je, izgleda, smatrao da se priroda filosofije može, potpunije i uspešnije no u takvim uopštenim raspravama, sagledati u toku razmatranja (»rešavanja«) njenih osnovnih problema. Ako je tako, onda je Raslovo gledište o vrednosti filosofije prirodni nastavak onoga što je indirektno i implicitno (u prethodnim odeljcima knjige) već rečeno o njenoj prirodi.

Na početku »Problema filosofije« Rasl raspravlja o mogućnostima nesumnjivog saznanja, razmatra problem koji je posle Dekarta često bio u središtu filosofije. Ali, Rasl to ne čini zato što misli da se na dekartovsko pitanje (Da li postoji saznanje u čiju se izvesnost ne može sumnjati?) može pouzdano odgovoriti, već (pre svega) zato da bi pokazao kako je filosofija »samo pokušaj« da se na takva, izuzetno teška, »poslednja« pitanja odgovori, ali ne kao u običnom životu (»pa čak i u nauci«) — »nepažljivo i dogmatski«. Na takva pitanja filosofija, kako se ističe, često i ne može da odgovori; za Rasla je, međutim, bitno to da ona »ima moć da postavlja pitanja koja pobuđuju veće interesovanje za svet i pokazuju meobičnost i čudesnost koja leži odmah ispod površine čak i najobičnijih stvari svakodnevnog života«. (str. 52). Pošto je istaknuto i obrazloženo da bi trebalo razlikovati izgled stvari od onoga što one odista jesu (a to je za teoriju saznanja od posebnog značaja), u »Problemima filosofije« se nešto detaljnije razmatraju dva takva »poslednja« pitanja — da li postoji materija i (ako se pretpostavi da postoji) kakva je njena priroda. Za Rasla je postojanje materije (a materija se shvata kao celokupnost fizičkih objekata) tim neizvesnije što je već Dž. Barkli pokazao da se ono može poricati »a da to ne vodi apsurdu«. Drugačije rečeno, to što u stanovištu subjektivnog idealizma nema nikakvog logičkog apsurd samo potvrđuje da se postojanje spoljnog, materijalnog sveta ne može dokazati. Zbog toga Rasl postojanje materije i ne dokazuje, već se, po načelu jednostavnosti, za to opredeljuje. »Tako nas svako načelo jednostavnosti podstiče da prihvatimo prirodno shvatanje da osim nas i naših čulnih data stvarno postoje i predmeti čije postojanje ne zavisi od toga što ih mi opažamo« (str. 58).

Rasl je, međutim, ubrzo odstupio od tog (kako je rečeno) prirodnog shvatanja, koje se, pošto ga »nalazimo u sebi čim pomislimo da razmišljamo«, u »Problemima filosofije« naziva instinktivnim verovanjem. On je, naime, već u delu »Naše saznanje spoljnog sveta« (iz 1914) isticao da se naše čulno iskustvo može uspešno objasniti i ako se ne pretpostavi postojanje materijalnih predmeta, da bi nešto kasnije (1921) u »Analizi duha« zastupao tzv. neutralni monizam. Prema tom gledištu, svet nije ni mentalne ni materijalne prirode; i duh i materija su logičke tvorevine izvedene iz te »neutralne« građe.

U »Analizi duha« Rasl nije ukazivao na razliku između fizičkih objekata i »čulnih data«, do koje mu je već pre »Problema filosofije« bilo stalo: sa stanovišta neutralnog monizma to više nije bilo potrebno. »Čulne date« su u »Problemima filosofije« određene kao »stvari koje neposredno saznavamo kod osećanja«, kao ono čega smo u opažanju neposredno svesni (boja, zvuk, tvrdoća). »Čulne date« uopšte nisu sporne (Dekart je, ističe Rasl, pokazao da su »subjektivne stvari najizvesnije«) — one su neposredno i nesumnjivo date. Neizvesno je, međutim, to da li nam one ukazuju na postojanje fizičkih objekata. Rasl, kao što je rečeno, prihvata (pret)postavku koja pojednostavljuje objašnjenje našeg čulnog iskustva, (pret)postavku da materijalni predmeti postoje i da oni uzrokuju naše »čulne date«, pa

andrej jemeć: pomik, 1980, serigrafija u boji

u skladu s tim odbacuje stanovište idealizma, po kojem sve što postoji (ili sve ono za šta se zna da postoji) »mora u nekom smislu da bude mentalno«. Idealizam, ma koliko to izgledalo neobično, nije apsurdna doktrina; ona je, po njegovom mišljenju, ipak neprihvatljiva zato što proizilazi iz pogrešne teorije saznanja.

I Raslovo razmatranje o istini pri kraju »Problema filosofije« (na osnovu prethodnih poglavlja, u kojima se raspravila uglavnom o problemima teorije saznanja, o Raslovom shvatanju istine moglo se samo pretpostavljati) ukazuje na prirodu »poslednjih«, filozofskih pitanja. Kraća rasprava o istini, kojom bi se postigla izvesna celovitost u sagledavanju problema teorije saznanja, gotovo da i nije mogla izostati, pogotovo nakon poglavlja (O našem znanju opštosti« i »O intuitivnom znanju«) gde se uvodi i obrazlaže razlika između našeg znanja samoočekivanih istina i onoga što se iz njih može deduktivno izvesti (izvedenog znanja istina). U njoj se najpre tvrdi da je istina svojstvo verovanja (u svetu »čiste materije« ne bi bilo ni istine ni neistine) i da istina (kao i neistina) »uvek zavisi od nečeg što se nalazi van samog verovanja«, a onda se izlaže gledište da je istina nekakvo slaganje (korespondencija) verovanja i činjenica. Uz to, navodi se da bi prirodu ovog sagledanja trebalo bliže odrediti. Karakteristično je da Rasl ne previda teškoće tog gledišta; on, međutim, smatra da se teorija koherencije, koja shvata istinu nezavisno od onoga što je van verovanja, ne može prihvatiti zato što ona ne utvrđuje šta je istina, već ukazuje na ono (na koherentnost mišljenja) što je bitno za proveru istinitosti mišljenja. Teoriju korespondencije, po kojoj je istina »slaganje s činjenicom«, Rasl nikada nije sasvim napustio, čak ni u »Ljudskom znanju«, gde je, nakon određenja istine kao odnosa između verovanja i činjenice, tvrdio da priroda tog odnosa »nije evidentna«.

Šta je na osnovu prethodnog (po Raslu) »kratkog i veoma nepotpunog« prikaza filozofskih problema na kraju »Problema filosofije« rečeno o filosofiji uopšte? Rasl je u poglavlju »Granice filozofskog znanja« osporavao ono u šta su (bili) ubeđeni mnogi filozofi — da se iz apriornih principa metafizike mogu izvesti nesumnjiva znanja o svetu u celini, da se može dokazati »racionalnost svemira, varljivost materije, nestvarnost svega zla i tako dalje«. A u odlučnim kritikama metafizike često nailazi-mo na tvrdnje da filosofiji preostaje da istražuje mogućnosti i granice saznanja, da ona zapravo i nije ništa drugo do teorija saznanja. Kod Rasla se može uočiti nešto slično: i on tvrdi da filosofija »kritički ispituje načela koja se koriste u nauci i u svakodnevnom životu« i da njena (sa)znanja proizilaze »iz kritičkog ispitivanja temelja naših uverenja, predrasuda i verovanja«. Rasl je, međutim, u završnom poglavlju »Problema filosofije«, koje je kao zasebna celina kod nas već objavljeno (u zborniku tekstova »Cemu još filosofija«, 1978), izneo drugačije, mnogo interesantnije gledište. Prema tom gledištu, filosofija ne pruža određena, pouzdana i, kako se to obično kaže, korisna znanja; takva znanja možemo očekivati od nauka, a filosofiji preostaju ona pitanja »na koja se za sada ne može odredeno odgovoriti«. Ako bismo kasnije na ta pitanja mogli pouzdanost odgovoriti, ona više ne bi pripadala filosofiji. Tako je ono što se u poređenju s naukom ponekad smatra nedostatkom filosofije ovde objašnjeno prirodom njenih problema.

Ali filosofiji, po Raslovom mišljenju, ne pripadaju samo ona pitanja na koja se »za sada« ne može pouzdanost odgovoriti. Filosofija ne sme da zanemari problem »od suštinskog interesa za naš duhovni život«; ona mora da »održava živo spekulativno interesovanje za svemir« i da razmatra i ona pitanja koja su u principu nerešiva. Rasl je ovde (u završnim poglavljima »Problema filosofije«) nedosledan: da bi istakao neizvesnost filosofije, on se zalaže za razmatranja koja je u prethodnoj kritici metafizike odlučno odbacivao. A u toj neizvesnosti je, kako se tvrdi, nesumnjiva vrednost filosofije. Pa, prema tome, (zaključuje Rasl) »treba izučavati ne zbog nekih konačnih odgovora na pitanja koje postavlja, budući da, po pravilu ni za jedan konačan odgovor ne znamo da li je istinit, već upravo zbog samih pitanja; jer ta pitanja proširuju našu zamisao o onome što je moguće, obogaćuju našu intelektualnu uobrazilju i smanjuju dogmatsku sigurnost koja zatvara duh za spekulaciju; ali pre svega zato što veličina univerzuma o kojoj filosofija kontemplira čini i duh velikim i sposobnim za to jedinstvo s univerzumom, koje čini njegovo najviše duhovno dobro« (155—156).

»Problemi filosofije« nisu obimno delo. U njima Rasl izlaže i ukratko razmatra (uglavnom) probleme teorije saznanja, na koje se, kao što je rečeno, već na početku (u »Predgovoru...«) izričito ograničava. Da li Rasl u završnom razmatranju o neizvesnosti (nepouzdanosti) kao vrednosti filosofije napušta gledište koje proizilazi iz prethodnih (očigledno, ne svih) poglavlja »Problema filosofije«, gledište po kojem je filosofija — teorija saznanja (gnoseologija)? Prema onome što je rečeno u predgovoru G. Petrovića, on se ne odlučuje na potpuno svodenje filosofije na gnoseologiju. Raslovo stanovište se nalazi negde između filosofije koja bi bila svedena na gnoseologiju i filosofije koja bi zadržala svoj izvorni smisao filosofije. Takvo stanovište se u predgovoru naziva »gnoseo-sofija«, a »Problemi filosofije« se posmatraju kao uvod u Raslovu gnoseo-sofiju.

u međuvremenu

STAGNACIJA ILI NAZADOVANJE

Izdavačka delatnost na mađarskom jeziku u Jugoslaviji u 1981. godini

piše: Miloš Hornjik

Predstavljanje jedne izdavačke produkcije omeđene kalendar-skom godinom već unapred krije u sebi opasnosti varljivih saži-manja i veštačkih razgraničavanja. Podaci trijumfalnih godišnjih sumiranja mogu da obraduju jedino dobronamerne statističare. Postoje dva razloga što sam ipak pristao na takvu vrstu kalendar-skog rezimiranja; prvo, bio sam zamoljen da sačinim upravo takvu vrstu beleške, i drugo, što je važnije, prošlogodišnji bilans izdavačke produkcije na mađarskom jeziku u Jugoslaviji služi kao opomena.

Komparativni podaci

Novosadski »Forum« je prošle godine objavio 25 knjiga, ne računajući politička izdanja: šest zbirki pesama, sedam zbirki studija, odnosno kritika, dva kratka romana, četiri romana (tri od toga su ponovljena izdanja), jedno dramsko delo, jednu zbirku novela, jednu likovnu monografiju, dve antologije dečje književnosti i jedan lirski dokumentarni tekst. Isti izdavač je 1980. godine, kada je iz finansijskih razloga redukovao produkciju, objavio 33 književna dela; i u odnosu na tu smanjenu produkciju, prošlogodišnji učinak od 25 knjiga predstavlja očigledno nazadovanje.

Neću da nastavim, jer nema čitaoca koga ne bi izdalo strpljenje čuvši za ovakve podatke. No, budući da je reč o književnosti, čini se verovatnim i onaj argument da kvantitativni pokazatelji jedva da mogu imati neke veze s kvalitetom produkcije: dvadeset i pet dobrih knjiga ne mogu da se porede s pedeset, ni sa sto loših. Dakle, to što je »Forum« 1980. godine štampao dela trideset i trojice, a prošle godine dvadeset i petorice jugoslovenskih mađarskih autora, u principu još ne znači nasukavanje; u principu, moglo bi da znači, recimo, i duhovni procvat. Zarad manje obaveštenih čitalaca, međutim, trebalo bi kazati da u fiokama ovog izdavača leži oko 60 rukopisa, svaki u obimu jedne knjige, čekajući bolje dane, i da je nadležna komisija Konferencije autora već godinama primorana da konstatuje sledeće: »Krug autora oko 'Foruma'... je i nadalje stvaralački daleko plodniji no što su mogućnosti štampanja... Ova komisija zbog toga ponovo ukazuje na neusklađenost mogućnosti izdavaštva na mađarskom jeziku u Jugoslaviji i stvaralačkih potencijala, odnosno na neophodnost društvenih mera koje bi pospešile prevazilaženje evidentnih teškoća u Izdavačkom preduzeću 'Forum'«.

Nekoliko reči o prividu izdavačke delatnosti

Od 25 knjiga izdatih prošle godine, šest su objavljene kao tzv. zajednička izdanja, što znači, da kojim slučajem neke druge ustanove nisu pokrile štamparske troškove, te tri knjige ne bi mogle biti objavljene. Udruživanje sredstava je svakako stvar za pohvalu, kao i slobodna razmena rada, »transfer« delatnosti, pa ako postoji makar i jedan način, i u sferi kulture treba ga iskoristiti — ali da utvrdimo činjenice: ukoliko tih šest dela ne bi naišlo na suizdavače, u odnosu na preprošlogodišnja 33 naslova, »Forum« bi 1981. godine objavio svega 19 knjiga.

I još jedan korak bliže istini: polovina od ovih 19 knjiga predstavlja privid izdavačke delatnosti poslednjih nekoliko godina; osam knjiga štampano je, naime, u obimu od svega četiri do šest tabaka. Grafička izvedba ovih knjiga je izrazito elegantna, njihove korice su prava radost za oči, ali to nisu knjige već samo sveske. Sav sadržaj onih pet ili šest tanušnih zbirki pesama, na primer, mogao je da stane između korica jedne jedine knjige.

Da ne budem cepidlaka? Neću biti. Budimo galantni i recimo da 19 »Forumovih« publikacija izdatih prošle godine iz vlastitih sredstava, vredi bar koliko 12 ili 13 knjiga. Ova računica je suština dotacije politike Vojvodine. I upravo stoga je bespredmetno, ili tačnije: bilo bi smešno govoriti o »Forumovoj« književnoj politici. (Niko mi i nije predložio da pišem o tome.) Sadašnja književna politika ovog izdavača iscrpljuje se u nastojanjima da, koliko može, smanji broj autorskih tabaka, da očuva relativnu žanrovsku ravnotežu, sve po »principu« prinudne selekcije. Ova politika, dakle, sledi praksu pada vrednosti novca: jer ništa drugo i ne može. Štamparski troškovi su poskupeli za 42 posto.

Nema »autarkične« nacionalne kulture

Sudbine bilo tradicionalnih bilo već godinama planiranih edicija, kao i žanrovske nesrazmernosti, podjednako svedoče o krizi publikovanja domaće mađarskog književnog stvaralaštva. U okviru edicija *Predanja* i *Medaši* (značajne edicije kapitalnih i izvornih dela kulture mađarske narodnosti u Jugoslaviji) već godinama nije objavljena nijedna knjiga; s edicijom životnih dela i zaostavština nije se još ni krenulo; u seriji *Eseji, studije* i *Mala »Forumova« biblioteka* prošle godine izašla je po jedna knjiga,